

ТОМАС ХОБС

Из „ЛЕВИАТАН“

Глава V

За причината и произхода на държавата

§ 1. *Не са достатъчни природните закони за запазването на мира.* От само себе си е ясно, че постъпките на хората зависят от волята, а волята се обуславя от надеждата и страха, така че когато по-скоро от нарушаването на законите, отколкото от тяхното съблюдаване се очаква по-голямо благо или по-малко зло, те биват нарушавани съзнателно. Надеждата на всеки за осигуряване на своята безопасност и спасение почива следователно върху това, че той може благодарение на собствената си сила или умение да изпревари ближния си явно или с хитрина. От това следва, че познаването на естествените закони не осигурява само по себе си тяхното следване, а отгук пък следва, че докато не е сигурно, че другите няма да нападнат, всеки си запазва равното първоначално право да се брани по всякакъв начин според възможностите и желанието си, т.е. правото на всичко или правото на война. И за изпълнението на естествения закон е достатъчно всеки в душата си да е готов да пази мира, щом това окаже възможно.

§ 2. *Природните закони не се проявяват в природното състояние.* Отдавна е известно, че когато оръжията говорят, законите мълчат. Това, положение е напълно вярно не само по отношение на граждански закони, но и по отношение на естествените закони, щом при тях не е достатъчно само намерението, а се изисква също то да се изрази (виж глава III, § 27) и щом под война се разбира война на всички срещу всички, както тя съществува в чисто природно състояние, защото при война на един народ срещу друг все пак се спазват някакви правила. Поради това в древни времена е имало един начин на живот или вид препитание, което се е наричало препитание от грабеж. При тогавашните условия това не е противоречало на естествения закон и дори е носило слава на този, който храбро, но не и жестоко се е предавал на този начин на живот. Тези разбойници са грабели всичко, но са щадели живота на ограбените, а също не са посягали на волове за оран и на всички земеделски сечива. Обаче те са действали така не защото са се чувствали задължени от някакъв природен закон, а само в интерес на собствената си слава, за да не предизвикат чрез прекомерна жестокост подозрение, че се страхуват.

§ 3. *Да се живее в сигурност според законите на природата означава да се живее в общо съгласие.* Тъй като за установяване на мир е необходимо да се спазват естествените закони, а за тяхното спазване с нужна безопасност, то пита се кое може да осигури тази безопасност. За това обаче не е мислимо друго средство, освен всеки да е в състояние сам да си помогне и по такъв начин нападението на един човек срещу друг да стане толкова опасно, че всеки да смята за по-сигурно да се откаже от насилие отколкото да го приложи. Очевидно е обаче, че споразумяването на двама или трима не може да осигури подобна безопасност, защото достатъчно е другата страна да бъде с един или няколко души повече, за да спечели сигурна победа и във всеки случай да получи смелост за нападение. Поради това за постигане на желаната безопасност е необходимо числото на съюзилите се за взаимопомощ да е толкова голямо, че присъединяването на малко хора към врага да не е от голямо значение за завоюването на победата.

§ 4. *Обединяването на мнозинството не осигурява постоянен и траен мир.* Все пак, колкото и голямо да е числото на съюзените с цел да се защитават взаимно, ако те не са съгласни помежду си относно най-добрия начин за постигане на тази цел, а всеки по своему използва силите си, нищо няма да се постигне, тъй като при наличието на различни мнения единият би станал пречка за другия. Същият е резултатът, когато хората постигнат съгласие за едно действие с цел за победа, плячка или отмъщение, а след това поради различни възгледи и планове или поради съперничество и завист, изникващи естествено между тях, те пак толкова се разделят и разцепват, че нито могат да си помогнат взаимно, нито пък желаят мир, освен ако не бъдат заставени от някакъв общ страх.

Оттук става ясно, че обединяването на мнозинството (което, както посочих в по-горните параграфи, се състои само в това, че всички насочват действията си към една обща цел и към общото благо), т.е. на едно общество само за оказване на взаимна помощ, не осигурява тази безопасност, която търсим за осъществяването на горепосочените естествени закони. Необходимо е да се направи нещо повече, така че тия, които са се съюзили за мир и взаимопомощ с цел за общото благо, да са възпирани от страх по-късно, ако например техният частен интерес не се съгласува с общия, отново да се разделят.

§ 5. *Защо управлението на някои неразумни живи същества се състои само и съгласието, а за хората това че е така?* Към животните, които Аристотел нарича политически, той причислява не само човека, а също и много други, като мравките, пчелите и т.н., които, макар и да са лишени от разум, с помощта на който биха могли да сключват съюзи и да се подчинят на някакво управление, все пак, понеже са съгласни във всичко, т.е. правят или избягват едно и също нещо, те насочват действията си към една обща цел по такъв начин, че тяхната общност не се излага на какъвто и да е смут. Обаче техните обединения не са държави и затова тези животни не могат да се нарекат политически; понеже тяхното управление почива само върху съгласуването на *много* воли, насочени към един обект, но при тях не господства една *воля* (каквото е нужно за държава). Вярно е, че у тези създания, живеещи само с чисто сетивни усещания и желания, съгласуването на стремежите е толкова трайно, че за запазването на това съгласие, а с това и на мира те не се нуждаят от нищо друго освен от чисто естествено желание. Но при хората нещата стоят другояче, първо, защото помежду им съществува съперничество за почести и звания, което у животните липсва; поради това между тях няма *омраза* и *завист*, които господстват сред хората и водят до бунтове и войни. Второ, естествените желания на пчелите и на подобните на тях същества са еднакви и са насочени към общото благо, което при тях не се отличава от личната полза. Хората обаче не смятат за благо почти нищо, ако притежателят му не получава някаква облага и преимущество от това, че другите не го притежават. Трето, лишените от разум животни не забелязват или поне вярват, че не забелязват никакъв недостатък в управлението на своята общност, докато в човешкото общество мнозина се смятат за по-умни от другите и затова искат да въведат нови неща; различните новатори искат да постигнат това по различни пътища, от което възникват раздори и граждански войни. Четвърто, въпреки че и неразумните животни могат чрез гласа си да си съобщават своите желания, те са лишени от изкуството на речта, което е необходимо, ако искаме да всеем тревога в духовете; защото само чрез езика на човек може да се представи нещо добро за по-добро и нещо лошо за по-лошо, отколкото е то в действителност. Човешкият език е като че ли тръба на войната и бунта и разказва се, че чрез своите речи Перикъл пращал гърмежи и светкавици и разтърсвал цяла Гърция. Пето, животните не различават несправедливостта от вредата; затова те не обвиняват своите другари в несправедливост, докато на самите тях им е добре. Но при хората в най-голяма тежест за държавата са онези, които най-малко се нуждаят от работа понеже те започват да спорят за обществени длъжности едва, когато са победители в борбата против глада и студа. Накрая съгласието на тези неразумни животни е естествено; съгласието на хората обаче с, основава само на договор, т.е. то е изкуствено. Затова не е чудно, че за мирно съжителство на хората е необходимо нещо повече. И така самото *съгласие* или самият *договор* без учредяването на една обща *власт*, която да управлява отделните индивиди с помощта на страха от наказание, не е достатъчен за осигуряване на безопасността, необходима за осъществяване на естествената справедливост.

§ 6. *За осигуряване на мира между хората е необходимо не само съгласието, но и единството.* Тъй като сговорът на множество воли, имащи една и съща цел, не е достатъчен за запазването на мира и за една трайна защита, необходимо е освен другите средства, нужни за осигуряването на мира и защитата, да има и *една* воля за всички. Това обаче може да стане само като всеки подчини волята си на някой, който да е *един*, например на волята на един *човек* или на един *съвет* по такъв начин, че тая воля да е валидна за волята на всички индивиди, доколкото тя определя нещо като необходимо за запазването на общия мир. Съвет наричам събирането на много хора, които се съветват относно това, какво да се направи или да не се направи за общото добро.

§ 7. *Какво е съюз?* Такова *подчиняват волята* на всички на *волята на един човек* или на *един съвет* имаме тогава, когато чрез договор всеки се задължава пред всички останали да не се съпротивлява на *волята на този човек* или на *съвета*, на който той се е подчинил, т.е. той не ще му

откаже да употреби своите сили и средства против когото и да е (при това обаче естествено той си запазва правото на самозащита от насилие). Това се нарича *съюз*, или *обединение*. Под *воля на съвета* се разбира волята на мнозинството от хората, които образуват съвета.

§ 8. *В съюза правото на всички се пренася върху един.* Въпреки, че самата *воля* не е свободна, тя *причинява* своите действия (ние желаем не да искаме, а да действаме) и затова съвсем не се поддава на пренасяне и съглашения. Но тоя, който подчинява волята си на волята на един друг, пренася върху този друг *правото* да разполага с неговите *сили и способности*: така че когато и всички останали сторят същото, този, комуто са се подчинили, получава толкова голяма сила, че със заплахата за тяхното прилагане той може да държи отделните воли в единство и съгласие.

§ 9. *Що е държава?* Образованото по такъв начин обединение е *държава* (*civitas*) или *гражданско общество*, или също така *гражданска личност*, защото понеже тук всички имат *една воля*, те трябва да се смятат за *една* личност, която се познава по това единство и се различава от всички отделни лица, която има свои особени права и свое особено имущество. Така нито който и да с гражданин (с изключение на този, волята на когото се смята за воля на всички), нито пък всички заедно могат да се разглеждат като държава. Следователно *държавата* трябва да се дефинира като *едно лице*, *чиято воля* по силата на договора на много хора се приема за воля на всички тях, като държавата може да разполага със силите и имуществата на отделните лица в интереса на общия мир и защита.

§ 10. *Що е правна личност?* Макар и всяка *държава* да е *правно лице*, обратно, не всяко *правно лице* е *държава*, защото има случаи, когато известен брой граждани могат да се съединят с разрешение на държавата в *едно* правно лице за извършване на някои дела. Съюзи като сдружения на търговците например и много други подобни съюзи са правни лица, но не са държава, тъй като техните членове не се подчиняват безусловно и за всичко на волята на съюза, а само по отделни, определени от държавата въпроси; затова всеки от тях има право да призове на съд *обединяващия ги съюз*, нещо, което е недопустимо за *гражданина* по отношение на *държавата*. Така този вид *общества са правни лица*, които остават подчинени на *държавата*.

§ 11. *Какво означава върховна власт и какво означава подчинен?* Във всяка държава онзи *човек* или онзи *съвет*, на чиято воля отделните лица са подчинили волята си, притежава *висшата власт* или *върховното* господство, или суверенитета. Тази *власт и право да се управлява* се състои в това, че всеки гражданин предава на този *човек* или на този *съвет* цялата своя сила и власт. Тъй като никой не може в буквален смисъл да предаде силата си на други, това може да стане само като всеки се откаже от правото си на съпротива. Всеки *гражданин*, както и всяко подчинено *правно лице*, се нарича *поданик* на този, който притежава върховната власт.

§ 12. *Два вида държави: естествена и договорна.* Аз вече показах по-горе достатъчно ясно по какъв начин и до каква степен *много естествени лица*, загрижени за своето запазване, се съюзяват под въздействието на взаимния страх в *едно правно лице*; наречено *държава*. Поради страха си от Другия останалите се подчиняват или на този, от когото се боят, или на този, за когото вярват, че ще ги защити. Победените във война постъпват по първия начин, за да избегнат смъртта; по втория начин постъпват още непобедените, за да избегнат поражението. Първият начин води началото си от *естествената власт* и може да се нарече *естествен произход* на Държавата, вторият почива върху *съвещаване и решение* на обединилите и това е *произход на държавата чрез учредяване*.

От това следва, че има два вида държави: *естествена*, като например *бащина* и *деспотична* държава, и *институционна*, която може също да се нарече *политическа*. При първия вид държава *господарят* завладява гражданите по своя воля; при втория вид *гражданин* поставят по своя воля над себе си един *господар*, който притежава *върховната власт*, било то *един човек*, или *едно събрание* от граждани.

Глава XIV

За първия и втория естествен закон и за договорите

Естествено право, което писателите наричат обикновено *jus naturale*, е свободата всеки да използва своите сили, както иска, за да се запази, т. е. за да запази живота ей, и следователно свободата да прави всичко, което според неговото мнение и разбиране е най-подходящото средство за това.

Под *свобода* според истинското значение на думата се разбира липсата на външни пречки — такива, поради които човек не е в състояние да извърши всичко, което желае, но които все пак не са толкова големи, че да не може да го извърши според както му диктуват разсъдъкът и разбирането. Естественият закон (*lex naturalis*) е предписание или изработено от разума общо правило, което забранява на човека да върши това, което е пагубно за живота му, или го лишава от средствата да го запази и да пренебрегва това, чрез което смята, че може най-добре да се запази. Между *jus* (право) и *lex* (закон) трябва да се прави разлика, макар и тия, които пишат по този предмет, да ги смесват, защото правото е свобода да се прави или да не се прави нещо, докато законът определя и задължава човека по отношение на едното или другото. Така че, законът и правото се различават помежду си толкова, колкото и задължението и свободата, които са несъвместими по отношение на едно и също нещо.

Понеже състоянието на човека (както посочих в предшестващата глава) е състояние на война на всички против всички, когато всеки се води по своя собствен ум и когато всички средства за запазване на живота, застрашен от врагове, са позволени, следва, че при това положение човек има право да върши всичко, дори и да убива. Затова, докато е в сила това естествено право на всеки върху всичко, никой, колкото и силен и умен да бъде той, не може да бъде сигурен, че ще живее толкова, колкото обикновено се определя от природата. Вследствие на това предписание или общо правило на разума е, *че всеки, трябва да се стреми към мир, доколкото се надява, че ще може да го осигури, и че ако не може да го осигури, му е позволено да си служи с всички средства, които дават предимство през време на война.* Първата част на това правило съдържа първия и основен естествен закон, който е, *че трябва да искаме мир и да го пазим.* Втората част е същността на естественото право, което е, *че трябва да се защитаваме с всички възможни средства.*

От този основен естествен закон, който заповядва на хората да се стремят към мир, произлиза друг закон, според който, *щом другите са съгласни, човек трябва да е готов да се откаже от правото си върху всичко, ако смята, че това е необходимо, за да има мир и за да може той сам да се защитава и да се задоволи с толкова свобода по отношение на другите, колкото би позволил и на другите по отношение на себе си.* Дотогава, докато всеки държи на правото си да прави, каквото иска, всички хора ще бъдат в състояние на война. Но ако другите не искат да се откажат от правото си, както той се отказва от своето, тогава няма никакво основание за никого да се лиши от правото си, защото това ще значи по-скоро да стане плячка на другите (което никой не е длъжен да прави), отколкото да проявява готовност за мир. Такъв е и законът на Евангелието: *Постъпвай с другите така, както искаш и те да постъпват с тебе.* И това е закон на всички хора.

Да се лишиш от човешкото право значи да се лишиш от свободата да пречиш на някого друго да извлече полза от правото си върху същото това нещо. Този, който се отказва от правото си или го отстъпва на друго, всъщност му дава право, което той е имал и преди, защото според природата всеки има право на всичко. Да се откажеш от правото си значи само да се махнеш от пътя на другия, за да не му пречиш да използва своето първоначално право, без това да значи, че някой друг няма да му пречи. Така че ползата, която някой навлича от нахвърлянето на правото на някого друго, значи само по-малко спънки за използване на първоначалното право от страна на първия. Човек се отказва от право или просто като се отказва от него, или като го прехвърля върху друго. *Просто отказване* е това, при което този, който се отказва, не се интересува кой ще се ползва от това право. *Прехвърляне* е, когато този, който се отказва, (иска от правото да се ползва някое определено лице или лица. Когато по един или друг начин се е отказал от своето право или го е отстъпил на някого друго, за него се казва, че *е задължен* да не пречи на другия, на когото е отстъпил това право, да се ползва от него и че той *трябва* и, че е негов *дълг* да не се отказва от това доброволно свое действие. Когато някой постъпва така, се казва, че той извършва *несправедливост* или *правонарушение*, понеже постъпката му е без право — той вече се е отказал от правото си или го е прехвърлил върху някого друго. *Правонарушението* и *несправедливостта* в обикновените спорове са нещо като това, което в споровете на схоластите се нарича *абсурд*. Както в тия спорове се

нарича абсурд някой да противоречи на това, което е твърдял по-рано, така и в обикновените спорове се нарича несправедливост и правонарушение някой да развали умишлено това, което е направил доброволно. Простото отказване от право или прехвърлянето му върху някого друго става чрез декларация или чрез употребен за целта знак или знаци, с които се казва ясно, че той се отказва от правото си или го прехвърля, или се е отказал от него, или го е прехвърлил върху тоя, който го получава. Тия знаци са или само думи, или само действия, или, както става най-често, и думи, и действия. Тези декларации и знаци са *писмени задължения*, с които хората се обвързват и задължават, писмени задължения, силата на които е не в самите тях (защото няма нищо по-лесно от това човек да не се удържи на думата), но в страха от някакви лоши последици и случаи на нарушение.

Когато човек прехвърля своето право или се отказва от него, той върши тава или защото има пред вид някакво право, което му се прехвърля срещу неговото собствено, или някаква друга полза, която се надява да извлече. Такова отказване или прехвърляне е доброволен акт, а целта на доброволния акт *на всеки човек е някаква полза за него*. Тъкмо затова някои права, от които не може да се очаква, че някой ще ги отстъпи на друго или те ги прехвърли устно или писмено. Преди всичко човек не може да се откаже от правото си да оказва съпротива на тия, които го нападат, за да му отнемат живота, защото не може да се смята, че по тоя начин той е целял да извлече някаква полза за себе си. Същото може да се каже за правото на човека да оказва съпротива, когато искат да го ранят или да го оковат, или да го хвърлят в затвора. Това - по две причини. Първо, защото този, който може да понесе такива неща, не извлича от тях полза, която може да извлече някой от това, че някой друг е ранен или хвърлен в затвора. Второ, защото, когато човек вижда, че насреща му идват хора, които искат да го нападнат, той не може да е сигурен дали те имат за цел да го убият, или не. И най-после подбудата и целта при отричане или прехвърляне на право е гарантирането на безопасността на личността на някого, което значи: запазване на живота му и осигуряване средства за запазване тоя живот по такъв начин, че той да не стане непоносим. Така че, ако изглежда, че някой се отказва чрез думи или знаци от тая цел, за която са предназначени тия думи и знаци, няма защо да се мисли, че той наистина е имал такова намерение и желание, но че само не е знаел как трябва да се тълкуват такива думи и действия.

Взаимното прехвърляне на право е това, което хората наричат *договор*.

Има разлика между прехвърлянето на право върху нещо и прехвърлянето или предаването, т. е. връчването на самото нещо. А нещо може да бъде дадено в ръцете на някого заедно с прехвърлянето на правото, както при купуване и продаване с налични пари или при размяна на стоки или земи, и то може да бъде връчено след време. Случва се и това, че един от контрагентите предава нещо, за което е сключил договор да предаде, и оставя на другия контрагент да си изпълни задължението по-късно н определен срок, като дотогава вторият контрагент е длъжник. Тогава участието на първия контрагент на договора се нарича *споразумение* или *спогодба*. А може и двамата контрагенти да се споразумеят в момента да си изпълнят задълженията по-късно. И в двата тия случая изпълнението на задължението от страна на тоя, който трябва да го изпълни в бъдеще, като дотогава е длъжник, се нарича *изпълнение, на обещанието* или *удържане на дадената дума*, а неизпълнението, ако то е умишлено, *неудържане на дадената дума*.

Когато прехвърлянето на право не е взаимно, а само един контрагент прехвърля върху другия, като се надява, че ще спечели по тоя начин приятелството му или това на приятелите му, или пък че ще му бъде направена някаква услуга от него или от тях, или като се надява, че ще си създаде репутация на милостив или великодушен човек, или ще махне от съзнанието си гнета на състраданието си, или с надежда за награда на небето, тогава това прехвърляне на право не е договор, но *дар, безкористен дар, благоволение*, като и трите тия думи значат едно и също нещо. Договорите са или *изрични*, или такива, които трябва да се тълкуват. Те са изрични, когато са изразени с думи, значението на които е ясно. Такива думи могат да се отнасят за *настоящото* или *миналото*, например: *давам, подарявам, дал съм, подарил съм, желая това да бъде ваше*, или за бъдещето, например: *ще дам, ще подаря*, в който случай те се наричат обещания. При договори, смисълът на които става ясен чрез тълкуване на знаците, с които са изразени, тия знаци са понякога думи, понякога мълчание, понякога с тях се означава действие или въздържане от някакво действие, изобщо всичко, което показва достатъчно добре каква е волята на контрагента.

Думи, непридружени от нищо друго, ако те се отнасят за бъдещето и представляват голо обещание, са недостатъчен признак на безкористен дар и затова не са задължителни. А ако се отнасят за бъдещето, като например *утре аз ще дам*, те показват, че аз още не съм дал и че поради тая причина правото ми още не е прехвърлено, а си остава мое право, докато не бъде прехвърлено чрез някакво друго действие. Но ако думите се отнасят за настоящето или миналото, като например *дал съм* или *давам, за да бъде предадено утре*, тогава днес аз съм се отказал от утрешното си право и това - по силата на тия думи, макар и да не е имало друго доказателство за моята воля. Има голяма разлика между значенията на следните изрази: *искам това да бъде твое утре* и *ще ти го дам утре*, защото думата искам в първото словосъчетание означава акт на волята в настоящето, а във второто тя е обещание на акт на волята в бъдещето. Именно затова с първия израз, който се отнася за настоящето, ос прехвърля бъдещо право, а с втория, който се отнася за бъдещето, не се прехвърля нищо. Но ако освен думи има и други указания за волята за прехвърляне на някакво право, тогава, дори и ако дарението е направено безкористно, за правото може да се смята, че се губи, защото е изразено с думи, които се отнасят за бъдещето. Например, ако някой предлага награда на тоя, който стигне пръв на финиша при състезания, тази награда с безкористна и макар и думите, в които се съдържа това обещание, да се отнасят за бъдещето, правото преминава върху състезателя, защото, ако тоя, който обещава наградата, не би искал думите му да се разбират в тоя смисъл, той няма да кара хората да се състезават.

При договори правото преминава от одного към друго не само когато думите се отнасят за настоящето и миналото, но също и когато се отнасят за бъдещето, защото всеки договор значи взаимно прехвърляне и размяна на права. Затова, когато някой само обещава, защото вече е извлякъл ползата, заради която обещава да си прехвърли правото, това трябва да се тълкува така, че той е искал правото да премине върху другия, защото, ако не е бил съгласен думите му да се разбират така, контрагентът не би изпълнил пръв своето задължение. Поради тая причина при покупка, продажба и други договорни положения обещанието е равносилно на съгласие и поради това е задължително. Ако при договор някой изпълнява пръв своите задължения, за него се казва, че той *заслужава* това, което трябва да получи от контрагента, и че това е нещо, което му се *дължи*. Също така, ако на няколко души се обещава награда, която трябва да бъде дадена само на тоя, който я спечели, както когато на хора се хвърлят пари и те остават у тоя, който ги улови, макар и това да е безкористен дар, който спечели наградата и който улови парите, заслужава това и го притежава като нещо, което му се дължи. Защото в тия случаи правото е било прехвърлено чрез предлагането на наградата и хвърлянето на парите, макар и това, върху кого се прехвърля правото, да е зависело само от изхода на състезанието. Но между тия два вида неща, които се получават по заслуга, има тази разлика, че при договор аз заслужавам нещо по силата на своята собствена власт и нуждата на контрагента, а в случайна безкористен дар на мен се пада нещо само поради добрата воля на този, който дава. При договор, това, което ми се пада е, че контрагентът ще се откаже от своето право; в случай на безкористен дар, това, което ми се пада е не че този, който дава, трябва да се откаже от своето право, а че ако се е отказал от него, това право трябва да принадлежи по-скоро на мен, отколкото на някого друго. И аз мисля, че тъкмо този е смисълът на разграничението, което схоластите правят между *meritum congrui* и *meritum condigni*. Тъй като всемогъщият Бог е обещал Рая на тия заслени от плътски желания хора, които могат да вървят по своя земен път в съгласие с напътствията, които им е дал, и границите, които им е предначертал, затова схоластите казват, че този, който върви така по своя земен път, ще заслужи Рая *ex congruo* (по договор). Но понеже никой не може да претендира да влезе в Рая по силата на своята праведност или някое друго свое качество, а само по милостта на Бога, схоластите казват, че никой не може да заслужи Рая *ex condigno* (поради това, че е достоен). Според мен, този е смисълът на разграничението. Но понеже, когато спорят, схоластите постигат съгласие върху значението на своите специални термини само когато имат полза от това, аз няма да твърдя нищо за този смисъл, а ще кажа само това, че ако нещо се дава в дар неопределено, като награда, за която трябва да се води борба от състезатели, тоя, който спечели, заслужава наградата и може да претендира, че тя е нещо, което му се дължи.

Ако е сключена спогодба, при която ни една от страните не изпълнява своите задължения веднага, а и двете страни си имат доверие, в естественото състояние, което е състояние на война на всички против всички, и при най-малкото подозрение; че едната страна не изпълнява задълженията

си спрямо другата, такава спогодба става недействителна. Но ако и над двете страни има призната от тях двете власт, която има правото и е силна достатъчно да ги принуди да я изпълнят, тогава такава спогодба не е недействителна. Тоя, който пръв изпълнява условията на спогодбата, не може да бъде сигурен, че и другият контрагент ще ги изпълни по-после, защото без страх от никакви принудителни мерки словесните задължения са твърде слаби, за да обуздаят човешкото честолюбие, алчност, гняв и други страсти. За такива принудителни мерки не може да се мисли при естественото състояние, когато всички хора са равни и решават сами доколко са основателни техните страхове. Затова тоя, който изпълнява задълженията си пръв, само се предава на врага си, а това е в разрез с едно право, от което той не може никога да се откаже, правото да брани живота си и средствата си за съществуване.

Но при гражданско състояние, когато има власт, установена, за да ограничава тия, които иначе не биха устояли на думата си, тоя страх не е оправдан и затова тоя, който трябва пръв да изпълни задълженията си по някаква спогодба, е задължен да постъпи така.

Причина за страха, който прави такава спогодба недействителна, трябва да бъде винаги нещо, което се е явило след сключването на спогодбата, например някой нов факт или нещо друго, което показва, че няма желание за изпълнен. Иначе спогодбата не може да стане недействителна, защото това, което не пречи на някого да даде обещание, не би трябвало да бъде признато като пречка за изпълнение.

Тоя, който прехвърля, прехвърля дотолкова, доколкото това зависи от него, също и средствата за ползването от това право. Например, когато никой продава земя, това трябва да се схваща така, че в същото време той прехвърля тревата и всичко, което расте на тая земя. Така и тоя, който продава мелница, не може да отбие потока, който я кара. А когато на някого се дава правото да управлява като суверен, това трябва да се схваща така, че му се дава правото да събира данъци, за да поддържа войска, и да назначава съдии, които да раздават право.

Не е възможно да се сключват спогодби с животни, понеже те не разбират нашия език и поради това не могат да разберат какво значи прехвърляне на права или да го приемат, също както не могат и да прехвърлят някакво право върху друго, а без взаимно съгласие няма спогодба. Спогодба е Бога може да се сключи само с помощта на тия, с които Бог говори или като им се разкрива по свръхестествен начин, или чрез своите представители, които управляват като негови подчинени и от Негово име. Иначе, ние не знаем дали Бог приема нашата спогодба или не. Затова тия, които дават обет, който противоречи на някой закон на природата, дават този обет напразно, защото изпълнението му би било несправедливо. А ако обетът е нещо, което ни се налага от някой закон на природата, тогава това, което ни обвързва е не обетът, а законът.

Предметът или съдържанието на някоя спогодба е винаги нещо, което подлежи на обмисляне, защото сключването на спогодба е акт на волята т.е. акт и то последният акт на обмисляне и затова винаги се схваща като нещо, което ще стане занапред и изпълнението на което се смята за възможно за тоя, който сключва спогодбата.

Затова да се обещае нещо, за което се знае, че е невъзможно, не е спогодба. Но ако по-късно се окаже невъзможно това, което отначало е изглеждало възможно, спогодбата е действителна и обвързва, ако не за изпълнение на самото задължение, за заплащане на равностойността му или ако и това е невъзможно, то задължава човека, който е сключил спогодбата, да се помъчи да я изпълни добросъвестно дотолкова, доколкото може, защото никой не може да бъде задължен да извърши нещо повече от това.

Хората биват освободени от задълженията на своите спогодби по два начина: чрез изпълнение или чрез опрощение. Изпълнението е естественият завършек на задължението, а опрощението значи възстановяване на свободата, защото е повторно прехвърляне на това право, в което се заключава задължението.

Спогодбите сключени поради страх, са при естествено състояние задължителни. Например, ако аз сключа спогодба с някой свой враг да му платя откуп или да му служа за това, че ми е подарил живота, това ме обвързва. То е спогодба, при която единият получава правото да живее, а другият трябва да получи срещу това пари или служба, и затова, когато няма друг закон (както при естественото състояние), който да забрани изпълнението, спогодбата е действителна. Затова военнопленниците, ако са им повярвали, че ще платят откупа, който са обещали, са задължени да го

платят. И ако по-слаб владетел, сключи поради страх неизгоден мир с по-силен владетел, той е задължен да изпълни условията на мира, освен ако, както казах по-горе, не се яви някоя нова и основателна причина за страх, че войната може да бъде подновена. И дори в държава, ако бъде принуден да се откупи от някой разбойник, като му обещава пари, аз съм задължен да му ги платя, ако гражданският закон не ме освободи от това задължение, защото всичко, което мога да извърша без задължение по силата само на закона, аз мога да извърша чрез сключена законна спогодба и под въздействието на страха. А това, за което е сключена спогодба съобразно със закона, не може да бъде нарушено по законен път.

По-ранната спогодба прави недействителна по-късната. Този, който е прехвърлил днес правото си върху едного, не може да го прехвърли утре върху другото и затова с по-късното обещание не се прехвърля никакво право, тъй като то не значи нищо (нищожно е).

Спогодбата, която ме задължава да не се защитавам, когато спрямо мен се упражнява насилие е винаги недействителна. Защото както посочих по-горе, никой не може да прехвърли или да се откаже от правото си да се спаси от смърт, нараняване и хвърляне в затвор, избягването на които неща е единствената цел при отказване от право, и затова обещанието да не се съпротивяваме на насилие не е спогодба, с която се прехвърля каквото и да е право и не е задължителна. Макар и някой да сключи такава спогодба: *ако не направя това и това – убий ме*, той не може да сключи спогодба, която гласи: *ако не направя това и това аз няма да ти се съпротивявам, когато дойдеш да ме убиеш*. Защото човек по инстинкт предпочита по-малкото зло, което е в случая опасност от смърт при съпротива, отколкото по-голямото, което е сигурна и неизбежна смърт, ако не се съпротивява. Че това е така се потвърждава от факта, че хората водят престъпници на мястото, където ги чака наказание и ги пращат в затвора под охрана, макар тия престъпници да признават закона, по силата на който са ги осъдили.

Спогодбата, която задължава някого да се признае за виновен в нещо, без да бъде сигурен, че ще бъде помилван, е също така недействителна. Защото при естествено състояние, когато всеки човек е съдия, няма място за обвинение, а при гражданско състояние, когато след обвинението идва наказание, което е насилие, човек не може да бъде задължен да не се защитава. Същото е вярно за обвинение от страна на баща, съпруг или благодетел, които, когато осъждат някого му причиняват с това голямо зло. Показанията на такъв обвинител, ако те не се дават доброволно, се смятат естествено за пристрастни и затова не могат да бъдат взети под внимание, а когато хората не вярват в показанията на някого, той не е длъжен да ги дава. Не трябва да бъдат вземани под внимание и показанията на човек, когото изтезават в момента, когато го обвиняват, защото до изтезание трябва да се прибегва само, за да се разкрие нещо или нещо да стане по-ясно при по-нататъшното дознание и търсене на истината, а с признанията, които някой прави, когато го изтезават, той цели да облекчи мъките си, не да даде сведения на тези, които го измъчват. Затова на тях не бива да се вярва като на истински показания. Независимо от това дали иска да се избави от мъки, като дава верни или лъжливи показания, той върши това, за да защити едно свое право, правото да запази живота си.

Както казах вече, думите сами по себе си не стигат, за да накарат хората да си изпълняват спогодбите. За да им придаде сила, човешката природа разполага само с две средства. Тия средства са или страх от последствията от това някой да не си е устоял на думата, или желанието на някого да се прочуе, или гордостта му поради това, че за него явно няма защо да не си устои на думата. Това последното е благородство, което се среща твърде рядко, за да може на него да се разчита, особено у тия, които се стремят към богатство или чувствени удоволствия. Това, на което може да се разчита, е страхът, причината за който са главно две неща. Едното е силата на невидимите духове, второто — силата на тия хора, които ще бъдат засегнати от тона, че някой не си е устоял на думата, която им е дал. И макар и силата на невидимите духове да е по-голяма, все пак страхът от тия хора, за които говорим, е обикновено по-голям. Страхът от невидимите сили у всекиго е неговата религия, която е в човешката природа нещо, което предшества гражданското общество. Преди възникването на гражданското общество у човека няма никакъв друг страх или поне няма го дотолкова, че да кара хората да си изпълняват обещанията, защото в естественото състояние неравенството на силите се определя само от това, какъв с изходът на сражението. Така че преди възникването на гражданско общество или тогава, когато нормалният живот на гражданския живот е нарушен поради война, нищо не може да гарантира някой сключен мирен договор от изкушенията на алчността,

честолюбието, похотта и други човешки страсти освен страха от тая невидима сила, която всеки почита като Бог и от която се бои като отмъстител за неговото коварство. Затова единственото нещо, което двама души, които не са подчинени на гражданската власт, могат да направят, е да се закълнат един на друг в името на този бог, от когото се боят. *Тая клетва е обрат на речта, която се прибавя към обещанията с която този, който обещава, дава да се разбере, че ако не изпълни обещанието си, той се отказва от милостта на своя бог или призовава върху себе си неговото отмъщение.* Такава е била езическата формула: *ако не си изпълня обещанието, нека Юпитер да ме убие така, както аз убивам това животно.* Такава е и нашата форма: *аз ще направя това и това с Божията помощ.* Освен това всеки, който сключва договор, като се заклева, изпълнява също така обреди и церемонии, които се практикуват в неговата религия, така че страхът от неизпълнението на обещанието да бъде още по-голям.

От това става ясно, че обещание, дадено във форма или обред, различни от формата или обреда при даване на клетва, е без стойност и не е никаква клетва и че никой не трябва да се кълне в името на нещо, което той не смята за свой бог. Макар и хората да са се ктели понякога в името на своите царе от страх или поради ласкателство, с това те са искали само да покажат, че им отдават почит като на богове. От казаното дотук също става ясно, че този, който се кълне в името на бога, без за това да има нужда, само профанира името му, а това да се кълнеш в името на нещо друго, както хората правят в обикновените си разговори, не е клетва, а нечестив навик, към който води несдържаното говорене.

Ясно е също и това, че клетвата не прибавя нищо към задължението. Спогодбата, ако тя е законна, задължава пред бога както с клетва, така и без клетва; а ако е незаконна, тя не задължава с нищо, макар и да е потвърдена с клетва.

Глава XV

За други естествени закони

От този естествен закон, който ни задължава да прехвърляме върху другото право, които, ако не бъдат прехвърлени, пречат на мира между хората, следва третият естествен закон, именно този, *не хората трябва да изпълняват спогодбите, които са сключили.* Без това спогодбите нямат стойност и са само празни думи и щом правото на всички върху всичко остава, хората продължават да бъдат в положение на война. Този естествен закон е първоизточникът и началото на справедливостта, защото там, дето не е била сключена предварително никаква спогодба, не е било прехвърлено никакво право и всеки има право върху всичко, така че никакво действие не може да бъде несправедливо. Но когато има сключена спогодба, нарушението ѝ е *несправедливо* и самата дефиниция на несправедливост е: *неизпълнение на спогодба.* А всичко, което не е несправедливо, е *справедливо*,

Но понеже основаните върху взаимно доверие спогодби са недействителни, когато има страх, че едната страна може да не изпълни задълженията си (както казах в предшестващата глава), макар и началото на справедливостта да е сключване на спогодби, в същност в такъв случай няма никаква несправедливост, докато не бъде отстранена причината за страха, а това не може да стане, докато хората се намират в положение на война на всички против всички. Затова, преди да могат да съществуват думите *справедлив* и *несправедлив*, трябва да има някаква власт, която да принуждава еднакво хората да си изпълняват спогодбите, като ги заплашва с наказание, по-голямо от ползата, която очакват от нарушението на тия спогодби, и да осигурява тая собственост, която хората придобиват по взаимно съгласие като възнаграждение за това, че се отказват от всеобщото право. А такава власт не може да има, преди да бъде създадена държава. Че това е така, може да се разбере и от дефиницията, която схоластите дават на понятието «справедливост» и която гласи: *справедливостта е неизменната воля да се дава на всекиго това, което е негово собствено.* Поради това там, където няма собствено, т.е. собственост, няма несправедливост, а където няма учредена принудителна власт, т.е. където няма държава, няма собственост, защото всички хора имат право върху всичко. Затова, където няма държава, нищо не е несправедливо. Така че същността на справедливостта се състои в поддържане на валидността на спогодбите, а спогодбите могат да бъдат валидни само когато има учредена гражданска власт, достатъчно силна да принуждава хората да ги изпълняват. Оттам води началото си също и собствеността. Безумният е казвал на себе си, че на този

свят няма справедливост. Понякога той е казвал това и гласно, като е твърдял сериозно, че понеже всеки трябва да се грижи сам за запазването на живота си и задоволяването на нуждите си, няма защо човек да не върши това, което според него спомага за постигането на споменатите цели. Затова сключването или несключването, изпълнението или неизпълнението на спогодби не противоречи па здравия разум, когато то е в интереса на някого. С това безумният не отрича, че има спогодби и че те биват нарушавани понякога, а понякога изпълнявани и че нарушението им може да се нарече несправедливост.

.....